

Ett storverk om svenska fälttecken

av Lars Ericson Wolke

TITLAR:

Infanteriets fanor m/1686; Kavalleriets standar och dragonfanor m/1686; Fanor och standar vid de tillfälliga regementena under stora nordiska kriget 1700–1721; Fanor och standar vid värvade förband 1686–1815; Infanteriets fanor 1761–1900; Städernas borgerskaps militärkårer och deras fanor och standar (i: Svenska Vapenhistoriska Sällskapet. 100-årsjubileum, s 43-100).

FÖRFATTARE:

Leif Törnquist

FÖRLAG:

Svenska Vapenhistoriska Sällskapetets skrifter. Nya serien XXX (2015), XXXII (2017), XXXV (2020); XXXVII (2022); XXXIII (2018); XXXVIII (2023)

KARL XI:S REGERING och då i synnerhet 1680-talet var som bekant en period fylld av militära reformer i hägnet av den tjuoåriga fredsperioden. Mest uppmärksamhet har självfallet införandet av indelningsverket med det vissa knektehållet tilldragit sig vid sidan av skapandet av Karlskrona med örlogsbas och dito varv. Men dessutom infördes på 1680-talet en ny uniformstyp och 1686 utfärdades en kunglig förordning om utformningen av arméns fälttecken, dvs fanor och standar. Det är den senare som bildar utgångspunkten för den här recenseerade boksviten.

Den tidiga karolinska epokens fälttecken har behandlats av Johannes Petrelli i *Anteckningar om svenska och finska fanor och standar under konungarne Karl X Gustaf och Karl XI intill 1686* (1892) och Folke Wernstedt i *Svenska standar och fanor 1654–1686*, i *Meddelanden från Riksberaldikerämbetet X* (1941-45). Dessutom utgav Rudolf Cederström en inventering av *Svenska*

kungliga hufvudbanér samt fälttecken vid i Sverige, Finland och öfriga svenska provinser stående trupper (1900) med tyngdpunkt på Livrustkammarens och Artillerimusei (idag Armémuseum) samt vissa utländska museers samlingar. Samtliga dessa skrifter har fortfarande ett värde, men de slutar i princip år 1686, där Leif Törnquists arbete tar vid. Författaren har bl a varit chef för Armémuseum (1988-94) och överintendent för Statens Försvarshistoriska museer (1994-2003). Han har under decennier publicerat studier i en rad skrifter, inte minst regementshistoriker, men här har han samlat sitt vetande om de fälttecken som blev resultatet av 1686 års förordning, som sedan kom att gälla fram till 1760. Förutom sin egen forskning har han kunnat använda sig av Bertil Wennerholms *Emporierade troféer* (2000) som bygger på de ryska troféförteckningarna efter Lesnaja 1708 och Poltava samt Perevolotjna 1709.

Men det som ger styrka åt Törnquists arbete är att det bygger på en egen gedigen arkivforskning i främst Krigs-, Riks- och Slottsarkiven, liksom studier i danska och ryska museer. Detaljerade källhänvisningar ger viktiga ingångsvärden för andra forskares arbete.

Förordningen 1686 följde efter några år då armén fick ersätta fälttecken som gått förlorade eller slitits under 1670-talets skånska krig.

Böckerna har i princip samma grunduppställning: först inledande bakgrundsavsnitt och därefter en katalogdel där de olika förbandens fälttecken redovisas. Helt nydanande är just de inledande avsnitten som behandlar processen när ett nytt fälttecken delades ut. Regimentet anmälde ofta sitt behov av förnyelse, kungen beordrade statskontoret att utanordna pengar, klädkammaren fick i uppdrag att låta tillverka duken av sidentaft och låta måla den (vid behov rådfrågades Krigskollegium om utseendet), innan den levererades till förbandet tillsammans med spikar av förgylld mässing. Regimentet sågade i allmänhet till en pik som fanstång.

I ett tidigt skede fick trofémålaren Olof Hoffman i uppdrag att måla modellritningar för fälttecknen, och hans i Krigsarkivet bevarade verk är en ovärderlig källa till vår kunskap om fälttecknens utseende. I den här processen lyfter författaren fram en rad befattningshavare som klädkammarförvaltaren, trofémålaren, gördelmakare för fanspetsar och spikar och en snickare som tillverkade den låda som fanan levererades i. Utan hantverkare som sömmerskan Christina Qvick och pärlstickaren Helena Kräll hade det inte blivit några fälttecken alls. På det här sättet kan vi följa processen på mikronivå och därmed få en djupare förståelse för den här delen av det karolinska reformarbetet.

Ofta målades vapnen på insytt extra tyg för att stärka målningen, men tidvis använ-

de man sig också av intarsiateknik. Varje infanteriförband fick åtta fanor, varav livkompaniets fana fick en vit duk med stora riksvapnet målat samt landskapsvapnet i övre stånghörnet, medan övriga sju kompanifanor gjordes i en för regementet gemensam färg med landskapets vapen och särskiljande kännetecken för de olika kompanierna. Samma princip gällde för kavalleriets mindre standar, men där fick skvadrons- eller kompanistandaren kungens monogram på den ena sidan och landskapsvapnet på den andra.

Det första förbandet som fick fälttecken enligt den nya förordningen var Västmanlands regemente med landskapsvapnets tre brinnande berg på fanorna och sedan följde ytterligare 21 infanteriregementen samt 24 dragon- och kavalleriförband. Man förmodade inte alltid följa planen. Adelsfanorna i Estland och Livland skulle ha blå dukar med en gyllene kunglig krona, men vid mobiliseringen 1700 försågs de med lokalt beställda standar, och bevarade dukar för den estniska adelsfanans fördubbling i den ryska trofésamlingen på Eremitaget har blå dukar med Estlands målade vapen. Efter krigsslutet 1721 behövde många dukar förnyas men av ekonomiska skäl dröjde det ofta åtskilliga år.

Källmässigt svårare att forska kring är de tillfälliga förbanden under det stora nordiska kriget som mäningsförband, fördubblingar, utskrivnings- och lantregementen samt Bergsregementet. Totalt redovisas och analyseras fälttecken för 46 förband, inklusive några från de baltiska och tyska provinserna. Än knepigare blir det i den volym som utreder de värvade förbandens fälttecken fram till 1815. Här möter ett drygt 60-tal regementen och bataljoner av högst varierande livslängd.

I en särskild volym följer författaren utvecklingen för infanteriets fanor från 1761 och 1766 års modeller och vidare fram till 1899 års modell. I en kort, men viktig, av-

slutade betraktelse behandlar författaren m/1686 i ett internationellt perspektiv och konstaterar att Sverige varit ensamt om att utnyttja den regionala heraldiken som motiv på infanteriets fanor. Det innebär att de nuvarande landskapsfanorna i armén, med rötter i 1686 års förordning, har en internationellt sett unik historia.

I en separat uppsats undersöker författaren även fanor och standar vid städernas borgerskaps militärkårer, som låg utanför krigsmakten, men hade en viktig roll i lokalförsvaret. Förebilder för fälttecknen ska ofta sökas i armén. Borgarmiliserna hade medeltida rötter men tycks ha varit färdigorganiserade först under 1600-talet och upphörde 1793. Undantaget är Stockholms borgargarde som upplöstes först 1870. I uppsatsen behandlas 23 städers kårer, inklusive ett halvdussin finska städer. Särskild tyngdpunkt ligger på Stockholms och Göteborgs militärkårer.

Har då denna boksvit inga svagheter? Visst har den det, märkligt vore det annars. Alla kända dukar återges inte på bild, av uppenbara utrymmesskäl. Begripligt men tråkigt. Uppdelningen i flera böcker utifrån

förbandskategori är belysande på många sätt, men man saknar därmed en samlad analys av hur besluts- och tillverkningsprocesserna har utvecklats och ytterst textilindustrins roll för försvaret, liksom jämförelser med t ex uniformstillverkningen. Glimtvis får vi viktiga inblickar i hur t ex brodöser och pärlstickare arbetade, men här finns mer att göra för forskningen. Även ett rikt standardverk som detta ska kunna inspirera till vidare forskning och det är precis vad Leif Törnquists storverk gör.

Ibland spelar slumpen in. Sommaren 1807 sändes nya fanor till det Adlercreutzska regementet på Sveaborg, men de tycks aldrig ha spikats och därmed undgick de att tas som troféer av ryssarna när fästningen föll 1808. Istället återanvändes sex av de gula kompanifanorna som kompanifanor i de båda 1812 uppsatta Norra och Södra skånska regementena. Endast ett tillägg av den skånska gripfen i vapenbilden behövdes.

Recensenten är professor emeritus i historia vid Försvarets högskolans militärhistoriska avdelning.